Maddi-mədəni irs tarixin kimlik möhürüdür

Ötən günlərdə tarixi minilliklərə dayanan Naxçıvanımızın ilkin yaşayış məskənlərindən olan Gəmiqaya və Göy-Göl tarixi əraziləri və qədim Qəbələ şəhəri UNESCO-nun maddi-mədəni tarixi irsinin ilkin siyahısına əlavə olundu. İlkin siyahı isə hələ mədəni tarixi irsimizin beynəlxalq qurum tərəfindən tam qorunması demək deyil, olsa-olsa, başlanğıc mərhələdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı – UNESCO bütün dünyada bəşəriyyət üçün müstəsna dəyər hesab edilən mədəni və təbii irsin müəyyən edilməsini, qorunmasını və mühafizəsini təşviq etməyə çalışır. Bu, 1972-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Mühafizəsi haqqında Konvensiya adlanan beynəlxalq müqavilədə öz əksini tapıb. O vaxtdan bəri 196 dövlət konvensiyanı ratifikasiya edərək onu ən geniş tanınan beynəlxalq müqavilələrdən birinə və dünyanın ən məşhur mədəni proqramına çevirib. Ümumdünya İrs Konsepsiyasını müstəsna edən onun universal tətbiqidir. Ümumdünya irsi obyektləri yerləşdiyi ərazidən asılı olmayaraq, bütün dünya xalqlarına məxsusdur.

Bugünə olan məlumata görə, 168 ölkədə cəmi 1223 Ümumdünya İrs obyekti (952 mədəni, 231 təbii və 40 qarışıq mədəni və təbii obyekt) mövcuddur. Ümumdünya mədəni irs siyahısına İtaliya 60 seçilmiş ərazi sayı ilə liderlik edir. Siyahıda 59 mədəni irs abidəsi ilə Çin 2-ci, 54 mədəni irs nümunəsi ilə Almaniya 3-cü yeri tutur.

Siyahıya daxil olan abidələr gələcək nəsillər üçün praktiki mühafizə üçün nəzərdə tutulub və UNESCO tərəfindən qorunan zonalar kimi müəyyən olunub. Ümumdünya Mədəni İrs siyahısı BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindənvə seçilən 21 ölkənin beynəlxalq ekspertlərinin rəyləri ilə təsdiq edilir.

Ümumdünya Maddi-Mədəni İrs siyahısına düşmək ilk növbədə namizədlik prosesindən başlanır və prosedur ardıcıllıqla davam edir. Seçim üçün 10 meyar tələb olunur. Ölkə ilkin siyahıya (tentative list) daxil edilməyən abidə və ya mədəni irs nümunəsini seçimə təqdim edə bilməz.

Qeyd edək ki, bugünədək Azərbaycan tərəfindən namizədlikləri təqdim edilən və ilkin siyahıya alınan obyektlərin sayı 12-dir. Onlardan ikisi 2024-cü ildə təqdim olunub: qədim Qəbələ şəhəri ilə Gəmiqaya və Göy-göl Tarixi-Mədəni və Təbiət Kompleksi. İlkin siyahıya alınmaq üçün namizədlikləri irəli sürülən bu iki maddi-mədəni irs nümunəsi artıq ilkin siyahıya salınıb.

Bugünədək Azərbaycanın UNESCO-nun ümumdünya maddi-mədəni irs siyahısına düşən abidələri İçərişəhər Tarixi-Memarlıq Qoruğu, Şirvanşahlar sarayı, Qız qalası, Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğu, Şəki Xan Sarayı və Şəkinin tarixi mərkəzi, Hirkan Dövlət Təbiət Yasaqlığı, "Xınalıq və Köç Yolu" mədəni landşaftıdır. Amma əvvəlki illərdə ilkin siyahıya alınan bir sıra abidələr isə hələ də Ümumdünya Maddi-Mədəni İrs Siyahısına düşə bilməyib. Bunlar Azıx və Tağlar mağarası, Xudafərin körpüsü, Xəzər sahili müdafiə konstruksiyaları, Şuşa tarix-memarlıq qoruğu, Ordubad qədim tarixi-memarlıq şəhəri kimi, Suraxanı Atəşgahı, Naxçıvan mavzoleyləri – Qarabağlar, Gülüstan, Möminə Xatun, Yusif İbn Kuseyr, "Binəqədi" 4-cü Dövr Fauna və Flora yatağı, "Lökbatan" Palçıq vulkanı, "Bakı dağ silsiləsi"dir. Bu sahədə Mədəniyyət Nazirliyinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. 1998-ci ildən bugünədək ilkin siyahıya alınmış abidələrin təsdiqi üçün məlumatların təzələnməsi və qarşılıqlı əməkdaşlıq proseslərinin intensivləşdirilməsi təqdim olunan nümunələrin daha tez təsdiq olunmuş siyahıya düşməsinə kömək edə bilər.

2025-ci ildə ilkin siyahıya düşən Gəmiqaya və Göy-göl Tarix-Mədəni və Təbiət Kompleksi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunda, Qapıcıq dağının yamaclarında yerləşir. Keçən əsrin 60-cı illərinin sonlarından başlayaraq Gəmiqayada müxtəlif mərhələlərdə tədqiqat işləri aparılıb. İlk geniş kompleks araşdırmalar ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və tapşırığı ilə 2001–2003-cü illərdə reallaşıb. Ərazidə 1500-ə qədər qayaüstü təsvir qeydə alınıb. Sonrakı dövrdə Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində bütün ölkədə, eyni zamanda Naxçıvanda ətraflı tədqiqatlar aparılması üçün hərtərəfli şərait yaradılıb, ekspedisiyalar, elmi konfranslar təşkil edilib.

Muxtar Respublika Ali Məclisinin müvafiq sərəncamı ilə bu abidələrin kompleks şəkildə öyrənilməsinə başlanılıb. Gəmiqaya yüksəkliklərinə yol çəkilib, alimlərin orada qalıb işləməsi üçün münasib şərait yaradılıb. Araşdırmalar təkcə Gəmiqayanın deyil, bütövlükdə Naxçıvan bölgəsinin arxeoloji abidələrinin tədqiqatları tarixində mühüm irəliləyiş, böyük dönüş nöqtəsi olub. Burada ilk dəfə arxeoloji qazıntı işləri aparılıb, folklor materialları toplanılıb, coğrafiya və botanika üzrə tədqiqatlara başlanılıb.

2020-ci ildə Naxçıvanda "Gəmiqaya qayaüstü rəsmləri" adlı sanballı kitabın nəşri abidənin tədqiqi tarixində mühüm elmi hadisə idi. Azərbaycan, ingilis və rus dillərində çap edilmiş toplunun müəllifi sənətşünas Nizami Alıyev, elmi redaktoru AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyevdir. 576 səhifəlik kitabda Gəmiqayada 2016-cı ilin avqust-sentyabr aylarına dair ekspedisiyanın nəticələri yer alıb. 2040 daş üzərində qeydə alınmış 7422 təsvir verilib ki, bunların da əksəri ilk dəfə nəşr olunanlardır.

Məhz 3 dildə nəşr olunan bu kitab tarixi-mədəni kompleksin ekspertlər tərəfindən dəyərləndirilməsi və təsdiqini tezləşdirə bilər. Görüləcək işlər üçün bir il zamanımız var. Əminik ki, bu sahədəki işlərin tezliyi abidələrimizin UNESCO tərəfindən Maddi-Mədəni İrs nümunəsi kimi təsdiq olunmasına öz töhfəsini verəcək.

Surə SEYİD,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Naxçıvan

Xalq qəzeti .- 2025.- 24 iyul (№ 151).- S.10.